PROVINCIE

Noord-Holland

Monumenten Inventarisatie Project Noord-Holland

Jisp

Gemeentebeschrijving, juli 1992

Foto omslag:
Houten ververenerswoning uit
ca. 1850 aan de
Dorpsstraat 66 te Jisp

Inhoudsopgave

Verantwoording *5*

1. Inleiding *7*

2. Bodemgesteldheid *9*
2.1 Bodem *9*
2.2 Afwatering *9*

3. Grondgebruik *11*
3.1 Agrarisch *11*
3.2 Niet-agrarisch *11*
3.3 Landschapsbeeld *12*

4. Infrastructuur *13*
4.1 Landwegen *13*
4.2 Wateren *13*
4.3 Dijken *14*

5. Nederzettingsstructuur *15*
5.1 Algemeen *15*
5.2 Jisp *15*
5.3 Spijkerboor *16*
5.4 Verspreide bebouwing *17*

6. Bebouwingskarakteristiek *19*
6.1 Jisp *19*
6.2 Spijkerboor *20*
6.3 Verspreide bebouwing *20*

Verantwoording inventarisatie *21*

Geraadpleegde werken *23*

Tabel *25*

Herkomst afbeeldingen *27*

Afbeeldingen *29*

Register *41*

Colofon *42*

Verantwoording

Het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) is ontwikkeld op initiatief van de Minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur om geheel Nederland te inventariseren op het gebied van architectuur en stedebouw uit de periode 1850-1940. Het project wordt, in samenwerking met de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, uitgevoerd door de provincies en de vier grote steden.

De doelstellingen van het MIP zijn:
- het verkrijgen van een landelijk overzicht van jongere bouwkunst en stedebouw uit de periode midden 19de eeuw – Tweede Wereldoorlog;
- het bevorderen van kennis en waardering voor historische stads- en dorpsgezichten en monumenten van geschiedenis en kunst uit de periode midden 19de eeuw – Tweede Wereldoorlog;
- basisgegevens aan te leveren voor wetenschappelijk onderzoek op architectuurhistorisch, bouwhistorisch, stedebouwkundig, historisch-geografisch en/of industrieel-archeologisch terrein;
- bouwstenen aandragen voor te ontwikkelen beleid van de drie bestuurslagen ten aanzien van ruimtelijke ordening, stadsontwikkeling en monumentenzorg en als basis voor planologische en stedebouwkundige afwegingen;
- selectie- en registratie-activiteiten van de drie bestuurslagen ten aanzien van objecten, ensembles, structuren en gezichten mogelijk te maken.

Voor de uitvoering van de werkzaamheden zijn de provincies in regio's onderverdeeld. Binnen deze inventarisatiegebieden wordt het werk per gemeente verricht. Hiertoe wordt de gemeentelijke indeling van 14 maart 1988 (start MIP Noord-Holland) gehanteerd. Grenswijzigingen van later datum worden bij de betreffende gemeenten vermeld.

Van elk inventarisatiegebied en van elke gemeente wordt een beschrijving gemaakt waarin geografische, sociaal-economische en stedebouwkundige ontwikkelingen binnen het betreffende gebied c.q. gemeente worden geschetst, toegespitst op de periode 1850-1940. Voorts worden waardevolle gebouwen en ruimtelijke structuren uit de betreffende periode in beeld gebracht.

De nu volgende gemeentebeschrijving richt zich op de gemeente Jisp. Voor geografische, sociaal-economische en cultuurhistorische ontwikkelingen in groter verband kan de MIP-regiobeschrijving Waterland worden geraadpleegd.
De gemeentebeschrijving is tot stand gekomen op basis van vergelijking van kaartbeelden uit circa 1850, 1900 en 1940, literatuuronderzoek en inventarisatie in het veld.

De gemeentebeschrijving volgt in de eerste vijf hoofdstukken het model voor een regiobeschrijving van drs. L. Prins, Rijksdienst voor de Monumentenzorg 1988. Hieraan zijn een bebouwingskarakteristiek alsmede een verantwoording van de inventarisatie toegevoegd.
De MIP-werkzaamheden betreffende de gemeente Jisp zijn verricht door mw. drs. N.C. van Goor, als projectmedewerker MIP verbonden aan de provincie Noord-Holland.

Haarlem, juli 1992.

1. Inleiding

De gemeente Jisp ligt centraal in de provincie Noord-Holland, in het MIP-inventarisatiegebied Waterland en omvat het dorp Jisp en het buurtschap Spijkerboor, alsmede een waterrijk buitengebied.
De gemeente Jisp bestaat uit delen van de polders Wormer, Jisp en Nek, Starnmeer en Kamerhop.
Het grondgebied van Jisp grensde op 14-03-1988 aan de gemeenten Graft-De Rijp en Beemster (noord), Purmerend (oost), Wormer (zuid) en Akersloot (west).
Grenswijzigingen hebben zich in de periode 1850-1940 niet voorgedaan binnen de gemeente.

Per 1-1-1991 is de gemeente Jisp opgegaan in de nieuwe gemeente Wormerland, welke grofweg bestaat uit de gemeenten Jisp, Wormer en Wijde Wormer, alsmede een stukje van de gemeente Purmerend. Aan de noordwestzijde heeft de voormalige gemeente Jisp enig terrein in de Starnmeerpolder af moeten staan aan de gemeente Graft-De Rijp. Ook is het in het verleden tot Jisp behorende deel van de polder Kamerhop bij de gemeentelijke herindeling naar de gemeente Graft-De Rijp overgegaan. Zoals echter reeds in de verantwoording is vermeld, gaat het project uit van de gemeentegrenzen op 14-03-1988, en dus in dit geval van de zelfstandige gemeente Jisp.

De gemeente Jisp bestrijkt een oppervlakte van 1.021 hectare en telde op 31-12-1989 943 inwoners.

Buiten de gemeente Jisp bestaat het MIP-inventarisatiegebied Waterland uit de gemeenten Akersloot, Beemster, Broek in Waterland, Edam-Volendam, Graft-de Rijp, Ilpendam, Katwoude, Landsmeer, Marken, Monnickendam, Purmerend, Schermer, Uitgeest, Wormer, Wijde Wormer en Zeevang.

Ten behoeve van de inventarisatie is de gemeente opgedeeld in de MIP-deelgebieden: Jisp/Jisp, Jisp/Spijkerboor en Jisp/Buitengebied.
(Zie afbeeldingen 1 t/m 6)

2. Bodemgesteldheid

2.1 Bodem

De gemeente Jisp kent twee landschapstypen, het veenpolderlandschap en het droogmakerijenlandschap.

Tot het veenpolderlandschap behoort het overgrote deel van de gemeente, namelijk het veenontginningsgebied van de Polder Wormer, Jisp en Nek. Dit gebied, dat oorspronkelijk als een veeneiland temidden van verschillende meren lag, is vanaf de 11de eeuw ontgonnen. Deze veenontginning voltrok zich vanuit bestaande wateren en ontginningsbases en had het ontstaan van loodrecht hierop gelegen kavelsloten tot gevolg. Door de voortgaande verveningen namen deze kavelsloten in de loop der jaren toe in breedte en onstond de grote waterrijkdom die het gebied nu kenmerkt. In 1630 werd het veenontginningsgebied bedijkt en ontstond de Polder Wormer, Jisp en Nek. De bedijking was noodzakelijk geworden om de wateroverlast van de omringende meren (onder meer de Beemster en het Starnmeer) tegen te gaan.
De bodem van de huidige Polder Wormer, Jisp en Nek bestaat grotendeels uit veen.

Tot het droogmakerijenlandschap behoort slechts een klein deel van de gemeente Jisp, namelijk dat deel van de Starnmeerpolder en de Polder Kamerhop welke binnen de gemeente Jisp vallen.
Het oostelijk deel van de Starnmeerpolder, ten westen van de Knollendammervaart, behoort gedeeltelijk bij de gemeente Jisp evenals circa 1/3 deel van de Polder Kamerhop, ten noorden van Spijkerboor. Het Starnmeer en het Kamerhop zijn in 1642 bedijkt. Oorspronkelijk vormde het Kamerhop samen met het Starnmeer één grote plas, maar door geschillen tijdens de droogmaking tussen de bedijkers en de besturen van verschillende steden werden het Starnmeer en het Kamerhop als afzonderlijke polders van elkaar gescheiden. Deze scheiding was het gevolg van het feit dat steden als Purmerend en Monnickendam een vaarweg naar Alkmaar wilden behouden en Alkmaar een vaarweg richting Amsterdam. Zodoende werd de Noorderringsloot (later opgegaan in het Noordhollandsch Kanaal) tussen Spijkerboor en West-Graftdijk aangelegd en kwam het Kamerhop buiten het Starnmeer te liggen.
De bodem in deze beide polders bestaat voornamelijk uit veen. Op enkele plaatsen zijn deze veenpakketten in latere tijden weggeslagen en opgevuld met kleisedimenten.

Het reliëf binnen de gemeente Jisp variëert van 1.2 meter -NAP tot 1.9 meter -NAP in het veenpolderlandschap (Polder Wormer, Jisp en Nek) en van 3.9 meter -NAP tot 4.6 meter -NAP in de droogmakerijen van het Starnmeer en het Kamerhop. Het gehele grondgebied van de gemeente (met uitzondering van de dijken) bevindt zich dus beneden NAP.
(Zie afbeelding 7)

2.2 Afwatering

Daar het grondgebied van de gemeente Jisp zich geheel beneden NAP bevindt, geschiedt de afwatering kunstmatig. Het grondgebied behoort in zijn totaliteit tot het afwateringsgebied van de Schermerboezem.

De Polder Wormer, Jisp en Nek werd vanouds bemalen door twee vijzel- en twee schepradmolens. Geen van deze molens bevond zich echter binnen de gemeente Jisp, maar in de gemeenten Purmerend en Wormer. In 1878 werden twee van deze molens, de Poelmolen en de Jispermolen, afgebroken. Op de plek van de Poelmolen (bij De Poel in de gemeente

Wormer) werd toen het stoomgemaal Ceres gebouwd. In 1919 werd dit gemaal geëlectrificeerd.
In 1926 werd een derde molen, de Zuidoostermolen, afgebroken. De afwatering werd vanaf nu geregeld door het gemaal Ceres en de Nekkermolen, de laatst overgeblevene molen in de Polder Wormer, Jisp en Nek. Heden ten dage geschiedt de afwatering in de polder nog steeds op deze manier, waarbij het gemaal Ceres afwatert op de Zaan en de Nekkermolen op het Noordhollandsch Kanaal.
De waterhuishouding binnen de Polder Wormer, Jisp en Nek werd voorts in de periode 1850-1940 evenals nu, mede gereguleerd door talrijke kleine weidemolentjes die verspreid door de polder liggen.
De waterlopen binnen de polder houden verband met de ontginning van het gebied. Rekening houdend met een aantal natuurlijke wateren werden hoofdafwateringssloten gegraven als de Noorder- en Zuiderganssloot. Loodrecht op deze sloten werden kavelsloten met dwarssloten gegraven.

De Starnmeerpolder werd oorspronkelijk bemalen door vier vijzelmolens. Twee daarvan, uitmakende één gang, lagen in de gemeente Jisp bij Spijkerboor en waterden uit op de Knollendammervaart.
Tussen 1864 en 1936 werden alle vier de molens afgebroken en vervangen door één stoomgemaal, welke later werd geëlectrificeerd. Dit gemaal bevindt zich niet in de gemeente Jisp, maar staat in de gemeente Graft-De Rijp aan het Noordhollandsch Kanaal tegenover Oost-Graftdijk. Tot op heden doet dit gemaal nog steeds dienst ten behoeve van de afwatering van de Starnmeerpolder.

De Polder Kamerhop kende in 1850 één vijzelmolen, welke uit 1823 dateerde. Deze molen stond aan de rand van de polder, aan de dijk tussen Spijkerboor en De Rijp, binnen de gemeente Jisp, en maalde uit op het Wijd van Spijkerboor.
In 1923 werd deze molen deels gesloopt en vervangen door een motorgemaal op dezelfde locatie. Het molenrestant bleef als woning in gebruik. Heden ten dage staan motorgemaal en molenrestant nog steeds naast elkaar langs de dijk van Spijkerboor naar De Rijp.
(Zie afbeelding 9)

3. Grondgebruik

3.1 Agrarisch

De gemeente Jisp kende in de periode 1850-1940 overwegend een agrarisch grondgebruik.
Het grondgebied van de Polder Wormer, Jisp en Nek was in de periode 1850-1940 merendeels als grasland (wei- en hooiland) in gebruik. Hier en daar bevonden zich enkele berkenbroekbosjes. Door het waterrijke karakter van deze polder waren grote delen van het gebied echter niet over land bereikbaar maar alleen per boot; de zogenaamde vaarlanden.
De verkaveling in deze polder is in de 11de eeuw ontstaan, bij de ontginning van het gebied. Loodrecht op bestaande wateren werden hoofdafwateringssloten en kavelsloten gegraven en werden zodoende strookvormige kavels gevormd. De verkaveling in de Polder Wormer, Jisp en Nek is te karakteriseren als een onregelmatige strokenverkaveling.
Aan de noordzijde van de Dorpsstraat van het dorp Jisp staan de kavels schuin op de Dorpsstraat (een voormalige ontginningsas), terwijl aan de zuidzijde van de Dorpsstraat de kavels loodrecht op deze as staan.
(zie voorts 5.2 Nederzettingsstructuur Jisp).
In de periode na 1940 is in de verkaveling en het agrarisch grondgebruik van de Polder Wormer, Jisp en Nek nauwelijks verandering gekomen. Wel is na 1940 ten noorden van de Noorderganssloot een klein natuurreservaat ontstaan (zie 3.2 niet-agrarisch grondgebruik).

De tot de gemeente Jisp behorende delen van de Starnmeerpolder en Polder Kamerhop hebben in de periode 1850-1940 uitsluitend een agrarisch grondgebruik gekend en wel in de vorm van wei- en hooilanden.
Het bij Jisp behorende deel van de Starnmeerpolder is bij de drooglegging van deze polder verkaveld vanuit de Starnmeerdijk langs de Knollendammervaart. De verkaveling bestond uit rechthoekige, min of meer regelmatig uitgelegde percelen welke door kavelsloten werden gescheiden.
De Polder Kamperhop is bij de drooglegging blokvormig verkaveld en bestond uit rechthoekige, regelmatige percelen.
In het grondgebruik en de verkaveling van de bij de gemeente Jisp behorende delen van de Starnmeerpolder en Polder Kamerhop is in de periode na 1940 nauwelijks verandering gekomen. Wel heeft zich in de Starnmeerpolder na 1940 een camping gevestigd (zie 3.2 niet-agrarisch grondgebruik).

3.2 Niet-agrarisch

Alleen de Polder Wormer, Jisp en Nek kende in de periode 1850-1940 een niet-agrarisch grondgebruik. Dit niet-agrarische grondgebruik bestond uit het winnen van turf (vervening) en visserij.
Wilde verveningen (niet-georganiseerde turfwinning) en visserij kwamen al vanouds in deze polder voor. In de periode 1850-1940 nam het turfsteken drastisch af en in 1940 was deze vorm van grondgebruik vrijwel geheel verdwenen. Door het winnen van turf was het beschikbare grondoppervlak in de polder in de periode 1850-1940 op kleine schaal iets afgenomen. De oevers van de smalle kavels grond hadden door het turfsteken en door de windafslag veelal een grillig karakter gekregen.
De visserij nam in de periode 1850-1940 eveneens sterk af. Vóór 1850 was de visserij nog een belangrijke inkomstenbron voor Jisp, maar na 1850 nam deze bedrijfstak gestaag af. Rond 1900 was 't Zwet nog wel in gebruik als haventje. Naast vissersboten lagen hier ook vervoersboten aangezien er door de slechte landverbindingen veel over water werd vervoerd. Met name vis- en kaasvervoer naar de nabij gelegen markten in Alkmaar en Purmerend kwam veelvuldig voor.

Na 1900 nam de beroepsvisserij snel af en rond 1940 was zij zo goed als verdwenen.
Na 1940 zou de Polder Wormer, Jisp en Nek steeds meer een functie krijgen ten behoeve van de recreatie (onder meer kanoën, roeien, en in de wintermaanden schaatsen). Ook werd er na 1940 een natuurreservaat ten noorden van de Noorderganssloot aangewezen, de Baanakkers.

Kende het grondgebied van de Starnmeerpolder (evenals de Polder Kamerhop) in de periode 1850-1940 geen niet-agrarische functie, in de periode na 1940 kreeg deze polder echter een recreatieve functie in de vorm van een camping. Deze camping omvat één kavel grond en loopt van de Starnmeerdijk tot aan de grens met de gemeente Akersloot.

3.3 Landschapsbeeld

De gemeente Jisp geeft een open, en wat betreft de Polder Wormer, Jisp en Nek waterrijk, landschapsbeeld te zien.
In het waterrijke deel van de gemeente omzomen rietkragen de oevers van de grotere waterlopen. De Starnmeerpolder en Polder Kamerhop bestaan uit open grasland, door sloten in kavels verdeeld.
Beeldbepalend in het landschap zijn de dijken van de Knollendammervaart en het Noordhollandsch Kanaal met de daarlangs verspreid gelegen agrarische bebouwing. De dijk van het Noordhollandsch Kanaal vormt een visuele begrenzing van de noordzijde van de gemeente.
Het dorp Jisp loopt als een lang lint van west naar oost in de Polder Wormer, Jisp en Nek. Het dorp grenst door middel van kavelsloten direct aan het water. Aan de westzijde maakt het dorp een haakse bocht naar het zuiden richting Wormer. De aan twee zijden bebouwde Dorpsstraat is karakteristiek door zijn wegsloot met de vele bruggetjes en zijn kleinschalige bebouwing.
In het noordwesten van de gemeente bevindt zich op de kruising Knollendammervaart-Noordhollandsch Kanaal wat geconcentreerde bebouwing, dit is het gehucht Spijkerboor. Een ophaalbrug verbindt hier de twee bebouwde zijden van de Knollendammervaart.
Door de gehele Polder Wormer, Jisp en Nek zijn de kleine weidemolentjes een beeldbepalend element.

4. Infrastructuur

4.1 Landwegen

Het wegennet van de gemeente Jisp heeft in de periode 1850-1940, behalve in kwalitatief opzicht, geen veranderingen ondergaan.
In de periode 1850-1940 bestond het wegennet in de gemeente evenals nu uit een aantal wegen op of langs dijken. Dit betroffen de voor het overgrote deel op de dijken gelegen wegen aan weerszijden van de Knollendammervaart, de op een dijk gelegen weg aan de rand van de Polder Kamerhop en de voornamelijk langs de dijk gelegen weg aan de zuidzijde van het Noordhollandsch Kanaal. Hiernaast was er de op een voormalige ontginningsbasis gelegen weg, welke de as vormt van het dorp Jisp (de Dorpsstraat).
In de Starnmeerpolder kwam nog een in de polder gelegen weg voor, de Middelweg, welke vanaf de Starnmeerdijk in westelijke richting liep.
In het patroon van deze wegen is tot op heden geen verandering gekomen. Wel waren rond 1850 slechts de aan de westzijde van de Knollendammervaart gelegen weg en de Middelweg verhard. De overige wegen zijn in de periode tot 1940 verhard.
(Zie afbeelding 8)

4.2 Wateren

De wateren en waterwegen binnen de gemeente Jisp hebben in de periode 1850-1940 vrijwel geen veranderingen ondergaan.
De vele afwateringsvaarten en kavelsloten in de waterrijke Polder Wormer, Jisp en Nek zijn in de periode 1850-1940 qua vorm nauwelijks veranderd, zij het dat zij door incidentele verveningen en onder invloed van wind enigzins verbreed kunnen zijn. De belangrijkste vaarten en sloten in deze polder zijn de oost-west lopende Noorderganssloot en Zuiderganssloot (beide hoofdafwateringsvaarten) en de Kooidijksloot en Oude Dijksloot. Haaks op deze wateren staan onder meer de noord-zuid lopende Rijpervaart, Grote Sluissloot en Jispersluissloot. Aan de westzijde van het dorp Jisp begint 't Zwet, een meer open water. 't Zwet ligt echter voor het overgrote deel binnen de gemeente Wormer.
Behalve een afwateringsfunctie kende de wateren in de Polder Wormer, Jisp en Nek ook een visserijfunctie. Deze visserijfunctie is in de periode 1850-1940 vrijwel geheel verloren gegaan. Qua vorm en overige functies zijn de wateren in deze polder na 1940 vrijwel gelijk gebleven. Wel hebben deze wateren na 1940 een meer recreatieve functie gekregen (kanoën, roeien e.d.)

Aan de westzijde van de gemeente loopt de Knollendammervaart, de ringvaart van de Starnmeerpolder. Deze vaart, gegraven omstreeks 1640 bij de droogmaking van het Starnmeer, had in de periode 1850-1940 een functie als afwateringsvaart voor de Schermerboezem en als verkeersverbinding tussen de Zaan en het Noordhollandsch Kanaal. In de periode 1850-1940 en daarna zijn in de vorm en functie van deze vaart geen veranderingen gekomen.
Aan de noordzijde wordt de gemeente Jisp begrensd door het Noordhollandsch Kanaal. Dit deel van het Noordhollandsch Kanaal is de eigelijke ringvaart van de Beemster. Bij de aanleg van het Noordhollandsch Kanaal in 1819-'24 is dit deel van de ringvaart in het kanaal opgegaan. In de periode 1850-1940 had dit kanaal een functie als afwateringsvaart voor de Schermerboezem en als verkeersverbinding tussen Purmerend en Alkmaar. In de periode 1850-1940 en daarna zijn in de vorm en functie van deze vaart geen veranderingen gekomen.
Ter hoogte van het buurtschap Spijkerboor, waar het Noordhollandsch Kanaal en de Knollendammervaart bij elkaar komen, bevindt zich een wat

breder water, het Wijd van Spijkerboor. Ook dit water heeft geen veranderingen gekend in de periode 1850-1940 en daarna.
(Zie afbeelding 9)

4.3 Dijken

De gemeente Jisp wordt aan de noordzijde begrensd door de Kanaaldijk. Deze dijk van het Noordhollandsch Kanaal (vroeger de omringdijk rondom de Polder Wormer, Jisp en Nek) heeft een waterkerende functie. Naast de dijk loopt een landweg. In de functie en vorm van deze dijk zijn in de periode 1850-1940 en daarna geen veranderingen opgetreden.
De aan de westzijde van de gemeente gelegen dijken aan weerszijden van de Knollendammervaart (de Oudelandsdijk en Starnmeerdijk) hebben eveneens een waterkerende functie. Deze dijken hebben een landweg als toegevoegde functie. Op een enkel stuk loopt deze landweg echter naast de dijk. Ook bij deze dijken geldt dat in vorm en functie in de periode 1850-1940 en daarna geen veranderingen zijn gekomen.
De in de Starnmeerpolder en Polder Kamerhop gelegen dijken welke langs het Noordhollandsch Kanaal en het Wijd van Spijkerboor lopen, hebben ook een waterkerende functie en toegevoegde functie van landweg. Ook bij deze dijken hebben zich in de periode 1850-1940 en daarna geen veranderingen voltrokken.
(Zie afbeelding 10)

5. Nederzettingsstructuur

5.1 Algemeen

De gemeente Jisp bestond in de periode 1850-1940 evenals nu uit het dorp Jisp en het buurtschap Spijkerboor. Daarnaast kwam in het buitengebied langs de Knollendammervaart en het Noordhollandsch Kanaal verspreid liggende bebouwing voor.
Voor bevolkingsontwikkeling gemeente Jisp in de periode 1850-1940, zie tabel.

5.2 Jisp

Het dorp Jisp, gelegen in het zuiden van de gemeente Jisp, bestaat vermoedelijk al sinds de 11de/12de eeuw. Het dorp ligt op een oost-west lopende ontginningsas in het veenontginningsgebied tussen de voormalige meren Beemster en Wormer (sinds 1630 de Polder Wormer, Jisp en Nek). Jisp is een langgerekt dorp met lintbebouwing aan weerszijden van de ontginningsbasis (de Dorpsstraat). Aan de westzijde van het dorp maakt de ontginningsas een knik in zuidelijke richting (de Weiver).
De naam Jisp komt vanaf ongeveer 1600 voor, hiervoor was het "Gispe" (1300), "Gyspe" (1400), "Jhispe" (1450), "Jhisp" (1500) en "Gysp" (1550). De naam wordt wel in verband gebracht met een watertje "de Jisp" dat achter Jisp moet hebben gestroomd, maar waar tegenwoordig geen enkel spoor meer van terug te vinden is. Een andere verklaring van de naam Jisp is die van "het gistende water". Het eerste deel van de naam zou verwant zijn aan het werkwoord gisten, het tweede deel is een verkorting van apa, hetgeen water betekent.

Jisp is van oudsher een dorp van vissers omdat het erg gunstig lag tussen de meren de Beemster en de Wormer, waarlangs de Jisper vissers hun weg konden vinden naar de Zuiderzee en richting Amsterdam. Naast de gewone visvangst lieten de Jispers zich ook niet onbetuigd bij de walvisvangst bij Spitsbergen in de 17de eeuw. Vele Jisper boten trokken erop uit en brachten met de traan en het vet ook de welvaart mee. Er kwamen scheepstimmerwerven, pakhuizen en traankokerijen in het dorp. De grote bloei die het dorp Jisp in de tweede helft van de 17de eeuw meemaakte, is hier voornamelijk aan te danken.
Naast de visserij en walvisvaart werden ook middelen van bestaan gevonden in andere ambachten. Zo was het ambacht van beschuitbakker belangrijk in Jisp en daarmee ook het ambacht van de korenmolenaar. Jisp kende in de 17de eeuw verscheidene molens, waaronder korenmolens, oliemolens en een houtzaagmolen.
Na de 17de eeuw ging het economisch gezien snel bergafwaarts met Jisp. De grote bloeitijd was voorbij, en van 1.843 inwoners in 1622 ging Jisp naar 881 inwoners in 1742, bijna 1.000 inwoners minder. Dit getal zou blijven zakken tot rond de 700 à 800 inwoners in de periode 1850-1940 en daarna.

Rond 1850 was er in Jisp weinig meer over van de welvaart uit de 17de eeuw. Er resteerden geen scheepstimmerwerven, pakhuizen of traankokerijen meer in het dorp. Ook waren vrijwel alle molens uit de gemeente verdwenen, met uitzondering van twee oliemolens. De ten noordwesten van het dorp Jisp gelegen oliemolens De Meeuw en De Walvisch werden echter respectievelijk in 1861 en 1908 afgebroken.
In 1850 was Jisp niet meer dan een dorp van agrariërs, verveners, vissers en kleine middenstand.
Het centrum van het dorp werd gevormd door het raadhuis en de Hervormde kerk, respectievelijk uit 1650 en 1822, welke samen op een grotendeels omgracht terrein aan de zuidzijde van de Dorpsstraat stonden.

Voorts bevond zich langs de Dorpsstraat en langs de in zuidelijke richting lopende Weiver tweezijdige lintbebouwing.
De kavels aan de zuidzijde van de Dorpsstraat stonden loodrecht op de ontginningsas, waardoor de hier op gebouwde huizen ook loodrecht op de straat stonden. Aan deze zijde van de weg bevond zich een wegsloot. De kavels aan de noordzijde van de Dorpsstraat daarentegen stonden schuin op de weg, maar de bebouwing op deze kavels stond weer recht op de kavels. Als gevolg daarvan stonden de huizen aan de noordzijde van de Dorpsstraat schuin ten opzichte van de weg en vormden in een lijn een zaagtandpatroon.
In het bebouwingspatroon van het dorp Jisp is in de periode tot 1940 nauwelijks verandering gekomen. Het verkavelingspatroon, met zaagtandpatroon, bleef evenals de wegsloot langs de Dorpsstraat en het Weiver gehandhaafd. De bebouwing van het dorp werd enigszins uitgebreid in oostelijke richting langs de Dorpsstraat of in zuidelijke richting langs het Weiver. Daarnaast vond op kleine schaal verdichting of vervanging van de al bestaande bebouwing plaats. De bebouwing had overwegend een agrarisch karakter (boerderijen, kleine vervenerswoningen, landarbeiderswoningen e.d.), daarnaast kwamen een school, een café, een smederij, enkele winkels en twee pastorieën in het dorp voor. In de tweede helft van de 19de eeuw werden drie, qua opzet gelijke, witte villa's aan de westzijde van het dorp gebouwd. In 1911 kreeg Jisp zijn eigen kaasfabriek "De Ster", welke echter in 1946 werd gesloten en kort daarna verbrandde. Ook na de Tweede Wereldoorlog is er in het bebouwingspatroon van het dorp Jisp niet veel veranderd. Het zaagtandpatroon en de wegsloot zijn nog steeds in het straatbeeld aanwezig, al is de wegsloot na 1940 door verbreding van de Dorpsstraat iets versmald. Wel heeft er na 1940 op grote schaal vervanging van de oudere bebouwing plaats gevonden. Ook heeft de bebouwing zich enigszins verdicht en uitgebreid. In de hoek Dorpsstraat/Weiver ontstond vanaf de jaren '60-'70 een kleine nieuwbouwwijk.
(Zie afbeelding 11)

5.3 Spijkerboor

Het buurtschap Spijkerboor ligt in de noordwesthoek van de gemeente, bij de kruising van de Knollendammervaart en het Noordhollandsch Kanaal.
Het buurtschap is vernoemd naar een hier voor de droogleggingvan de polder gelegen water, "Het Spijkerboor". Hoe oud het buurtschap is, is niet bekend.
De bebouwing van het buurtschap ligt aan weerszijden van de Knollendammervaart en wordt met elkaar verbonden door middel van een ophaalbrug over deze vaart. Rond 1850 werd de kern van het buurtschap gevormd door het polderhuis van de Starnmeerpolder daterend uit 1787 en gelegen ten westen van de Knollendammervaart. Rondom dit polderhuis, aan weerszijden van de vaart, bevond zich wat agrarische bebouwing. In de periode 1850-1940 heeft deze bebouwing zich op kleine schaal uitgebreid of heeft vervanging van de al bestaande bebouwing plaatsgevonden. Ook na 1940 is het buurtschap niet noemenswaardig uitgebreid, maar heeft er voornamelijk vervanging van oudere bebouwing plaatsgevonden.
Van oudsher bevindt zich een voetveer tussen het buurtschap Spijkerboor en de Polder Kamerhop. Dit voetveer, gelegen ten oosten van het polderhuis, is anno 1991 nog steeds in bedrijf.
Het naar Spijkerboor genoemde fort Spijkerboor ligt overigens aan de noordzijde van het Noordhollandsch Kanaal, op grondgebied van de gemeente Beemster.
(Zie afbeelding 12)

5.4 Verspreide bebouwing

De verspreide bebouwing in de gemeente Jisp bevindt zich alleen langs de dijken aan weerszijden van de Knollendammervaart en langs de dijk aan de zuidzijde van het Noordhollandsch Kanaal. Deze verspreide bebouwing is overwegend agrarisch van aard (boerderijen en een enkele landarbeiderswoning) en ligt op regelmatige afstand van elkaar. Veelal bevindt zich rond de boerderijen hoogopgaande erfbeplanting.
Langs het Noordhollandsch Kanaal bevindt zich de Jisper-schutsluis met bijbehorende sluiswachterswoning, in aanleg daterend uit 1630. Bij deze schutsluis bevond zich in het verleden een voetveer. Dit voetveer is na de Tweede Wereldoorlog opgeheven.
In de periode 1850-1940 en daarna heeft zich in de verspreid liggende agrarische bebouwing voornamelijk vervanging van oudere bebouwing voorgedaan. Op kleine schaal kwam ook uitbreiding van de bebouwing voor.

6. Bebouwingskarakteristiek

6.1 Jisp

De kern van het dorp Jisp wordt anno 1991 nog steeds gevormd door het aan de zuidzijde van de Dorpsstraat gelegen raadhuis (1650) en de Nederlands Hervormde kerk (1822). Dit deel van de Dorpsstraat geeft een nog redelijk authentiek beeld te zien door de aanwezigheid van de wegsloot, een houten ophaalbrug uit circa 1935 en een houten stolpboerderij van rond 1850, welke tegenover het raadhuis is gelegen.
Aan de westzijde van het dorp, vlak bij het Weiver, bevindt zich een tweede karakteristiek buurtje in het dorp Jisp. In dit gedeelte van de Dorpsstraat staan de drie witgepleisterde vrijstaande villa's welke rond 1865 voor de in Jisp zeer bekende familie Wildschut zijn gebouwd.
De Wildschut's waren generaties achter elkaar burgemeester van Jisp.
De villa Dorpsstraat 2, "Solbacka" genaamd, was dan ook in gebruik als ambtswoning. Alle drie de villa's zijn nog steeds zeer fraai in het dorpsbeeld aanwezig. Dorpsstraat 2 en 4 liggen aan de zuidzijde van de Dorpsstraat over de wegsloot heen, terwijl de villa Dorpsstraat 7/9 hier tegenover ligt.
Aan weerszijden van de villa Dorpsstraat 7/9 bevindt zich een grote en fraaie boerderij welke het authentieke dorpsbeeld alhier completeert. Dorpsstaat 5 is een grote stolpboerderij met pannen dak terwijl Dorpsstraat 13 een boerderij met dubbel vierkant onder zadeldak betreft. Deze laatste boerderij is als gevolg van een onderliggende kaaskelder zeer hoog opgetrokken.
De overige bebouwing langs de Dorpsstraat en het Weiver dateert in aanleg veelal uit de periode 1850-1940. Deze bebouwing bestaat uit vrijstaande (voormalige) boerderijen (zowel stolp- als andervormige boerderijen), eenvoudige woonhuizen van één bouwlaag onder haaks of parallel aan de weg lopend zadeldak of mansardekap, kleine houten voormalige vervenerswoningen etc. Deze bebouwing is vaak na 1940 sterk in aanzien gewijzigd door onder meer het vergroten van vensters en deuren en het gebruik van nieuwe bouwmaterialen. Hiernaast komt er veel na-oorlogse bebouwing in het dorp voor als vervanging of uitbreiding van de oudere bebouwing. De na-oorlogse bebouwing (veelal vrijstaande woonhuizen en villa's van één of twee bouwlagen) is meestal groter van omvang dan de oudere bebouwing en disharmonieert dientengevolge vaak met de oorspronkelijke bebouwing.
In de zuidwesthoek van de Dorpsstraat, tussen Weiver en Dorpsstraat in, bevindt zich een kleine nieuwbouwwijk uit de jaren '60-'70 met eengezinswoningen van meer onder één kap.

Opvallend in het huidige dorpsbeeld van Jisp zijn twee merendeels gave houten voormalige vervenerswoningen, Dorpsstraat 36 en 66. Deze kleine vervenerswoningen van één bouwlaag onder zadeldak met noklijn parallel aan de weg, bestonden oorspronkelijk uit niet meer dan één kamer.
Ook resteren er in het dorp nog een voormalige school uit 1874 (nu in gebruik als atelier- en woonruimte), de voormalige pastorie van de Doopsgezinde gemeente aan het Weiver uit circa 1900 (nu als woonhuis in gebruik) en de pastorie van de Nederlands Hervormde kerk aan de Dorpsstraat uit circa 1890-1900. De beide pastorieën vallen door hun hoogte (twee bouwlagen onder samengestelde kap) op in het dorpsbeeld.
Op de hoek van het Molenpad en de Dorpsstraat bevindt zich café De Lepelaar (de lepelaar staat in het gemeentewapen van Jisp). Dit voor het dorp Jisp, door zijn ligging bij 't Zwet en tegenover het Weiver, beeldbepalende café heeft een houten beschot en is vermoedelijk recent opnieuw opgetrokken.
Karakteristiek in het dorp Jisp is voorts de overal nog aanwezige wegsloot met haar bijbehorende bruggetjes. Ook het zaagtandpatroon aan de

noordzijde van de Dorpsstraat, gevormd door de schuin op de weg staande bebouwing, is merendeels gehandhaafd.

6.2 Spijkerboor

De bebouwing in het buurtschap Spijkerboor wordt heden ten dage nog steeds gedomineerd door het uit 1787 daterende polderhuis.
Dit polderhuis, gelegen in de bocht van de Starnmeerdijk aan de westzijde van de Knollendammervaart, wordt omgeven door een aantal eenvoudige woonhuizen (onder meer voormalige landarbeiderswoningen) en dijkhuizen van één bouwlaag onder zadeldak met noklijn haaks of parallel aan de weg. Enkele van deze woonhuizen dateren uit de periode 1850-1940, maar zijn in aanzien sterk gewijzigd. Het merendeel van deze panden is echter na 1940 opnieuw opgetrokken. Aan de oostzijde van de Knollendammervaart bestaat het buurtschap uit een enkele oudere boerderij.
De boerderij Oudelandsdijk 1, daterend uit circa 1900, is beeldbepalend gelegen op de hoek van de Oudelandsdijk en de Kanaaldijk en is gedeeltelijk opgetrokken uit hout. Deze boerderij heeft een kapberg-gedeelte.
Aan de Kanaaldijk ligt een rijtje meer onder één kap woningen uit de jaren '50 van deze eeuw. Deze woningen liggen iets van de weg af en bestaan uit één bouwlaag onder zadeldak met noklijn parallel aan de weg.
Bij de beeldbepalende ophaalbrug over de Knollendammervaart, welke de westkant van het buurtschap verbindt met de oostkant, staat een modern brugwachtershuis. Dit brugwachtershuisje dateert evenals de brug vermoedelijk uit de jaren '60-'70 van deze eeuw.

6.3 Verspreide bebouwing

De verspreide bebouwing in de gemeente Jisp bestaat merendeels uit (voormalige) boerderijen welke globaal uit de periode 1850 tot nu dateren. Agrarische bebouwing van vóór 1850 komt in het buitengebied van de gemeente Jisp niet meer voor.
De boerderijen uit de periode 1850-1940 zijn vrijwel alle stolpboerderijen. Een groot deel hiervan is na de Tweede Wereldoorlog sterk verbouwd en gewijzigd. Ook bevinden zich enkele agrarische bedrijven in het buitengebied uit de periode 1850-1940, die bestaan uit een schuur met losstaand woonhuis.
Langs de Kanaaldijk staan verhoudingsgewijs veel nieuw opgetrokken boerderijen, waarvan een deel nu als woonhuis in gebruik is.
Langs de Oudelandsdijk bevinden zich enkele kleine voormalige landarbeiderswoningen. Het iets van de weg af gelegen Oudelandsdijk nr. 4 is hiervan een fraai voorbeeld. Dit uit houten rabatdelen opgetrokken pandje heeft een klein grondoppervlak en wordt gedekt door een pannen zadeldak met noklijn parallel aan de weg.
De Jisper-schutsluis aan de Kanaaldijk dateert in oorsprong uit 1630, maar recent zijn onder meer de kademuren en schutsluisdeuren vernieuwd.
De bijbehorende sluiswachterswoning van één bouwlaag onder zadeldak dateert uit circa 1900, maar is in aanzien niet meer oorspronkelijk.
In het buitengebied zijn verder opvallend de vele weidemolentjes, welke merendeels van na de Tweede Wereldoorlog zullen dateren.

Verantwoording inventarisatie

Bij de inventarisatie van de objecten uit de MIP-periode in de gemeente Jisp is gekeken naar gaafheid, detaillering, situering en de eventuele architectuur- of locaalhistorische waarde. Ook de onderlinge relatie of de (oorspronkelijke) functie van bepaalde panden is een criterium bij de inventarisatie geweest.

De geïnventariseerde bebouwing omvat voornamelijk (voormalige) boerderijen, enkele eenvoudige woonhuizen en voormalige verveners-woningen. De drie witte villa's aan de Dorpsstraat zijn, evenals objecten met een bijzondere functie als de school, de twee pastorieën, het café e.d., eveneens geïnventariseerd.

Voor de gemeente Jisp is geen stedebouwkundige typologie gemaakt omdat er in de periode 1850-1940 in de gemeente uitsluitend sprake was van verdichting en uitbreiding van de bebouwing langs de al bestaande structuren.

Geraadpleegde werken

Beschrijving van de provincie Noord-Holland, behorende bij de Waterstaatskaart, directie Algemene Dienst van de Rijkswaterstaat, 's-Gravenhage 1950.

De bodem van Noord-Holland, Stichting voor Bodemkartering, Wageningen 1974.

Colenbrander, B.W. e.a., *Molens in Noord-Holland, inventarisatie van het Noordhollands molenbezit*, Amsterdam 1981.

Concept-monumentenregister gemeente Jisp, provincie Noord-Holland, najaar 1986.

Don, Peter, *Kunstreisboek Noord-Holland*, Zeist 1987.

Kooiman, D., *De zeeweringen en waterschappen van Noordholland*, 3de uitgave, Alphen aan den Rijn 1936.

Kuyper, J., *Gemeenteatlas van de provincie Noord-Holland 1869*, Groningen 1984.

Landschapsonderzoek Noord-Holland, deel G: Waterland/Zaanstreek/ Centraal Noord-Holland, Provincie Noord-Holland, dienst Ruimte en Groen, Haarlem 1985.

Pannekeet, Jan, *De (mogelijke) betekenis van alle Noordhollandse plaatsnamen van Aagtdorp tot Zwanenburg*, Hoorn 1988.

Slooten, Jaap, *Jisp in oude ansichten*, Zaltbommel 1981.

Databank bevolkingsgegevens, Instituut voor sociale geografie van de Universiteit van Amsterdam.

Tabel

Bevolkingsgegevens gemeente Jisp 1850-1940

Jaartal	Mannen	Vrouwen	Totaal
1851			675
1860			661
1870			702
1875			709
1880			753
1890	398	387	785
1900	373	383	756
1910	351	351	702
1920	363	346	709
1925	403	371	774
1930	385	359	744
1940			715

Bron:
Databank bevolkingsgegevens, Instituut voor sociale geografie, Universiteit van Amsterdam.

Herkomst afbeeldingen

1. MIP-inventarisatiegebieden Noord-Holland; ETD Noord-Holland 1987, gemeente door auteur ingetekend.
2. Militaire Topografische Kaart, blad 19. Verkend 1858, gegraveerd 1863.
3. J. Kuyper, *Gemeenteatlas van de provincie Noord-Holland 1869*, Groningen 1984.
4. *Historische Atlas Noord-Holland,* Den Ilp 1989. Kaartbeelden 311 en 295, verkend 1892, gedeeltijk herzien 1903-'04.
5. Army Map Service, M831, blad 345 en 349, Washington D.C., 1943.
6. Topografische kaart 1983.
7. De bodem van de gemeente Jisp; door auteur getekend.
8. Landwegen in de gemeente Jisp; door auteur getekend.
9. Hoofdwateren in de gemeente Jisp; door auteur getekend.
10. Dijken in de gemeente Jisp; door auteur getekend.
11. Plattegrond van het dorp Jisp; straat- en huisnummerkaart gemeente Jisp 1987.
12. Plattegrond van het buurtschap Jisp; straat- en huisnummerkaart gemeente Jisp 1987.

1. MIP-inventarisatiegebieden Noord-Holland

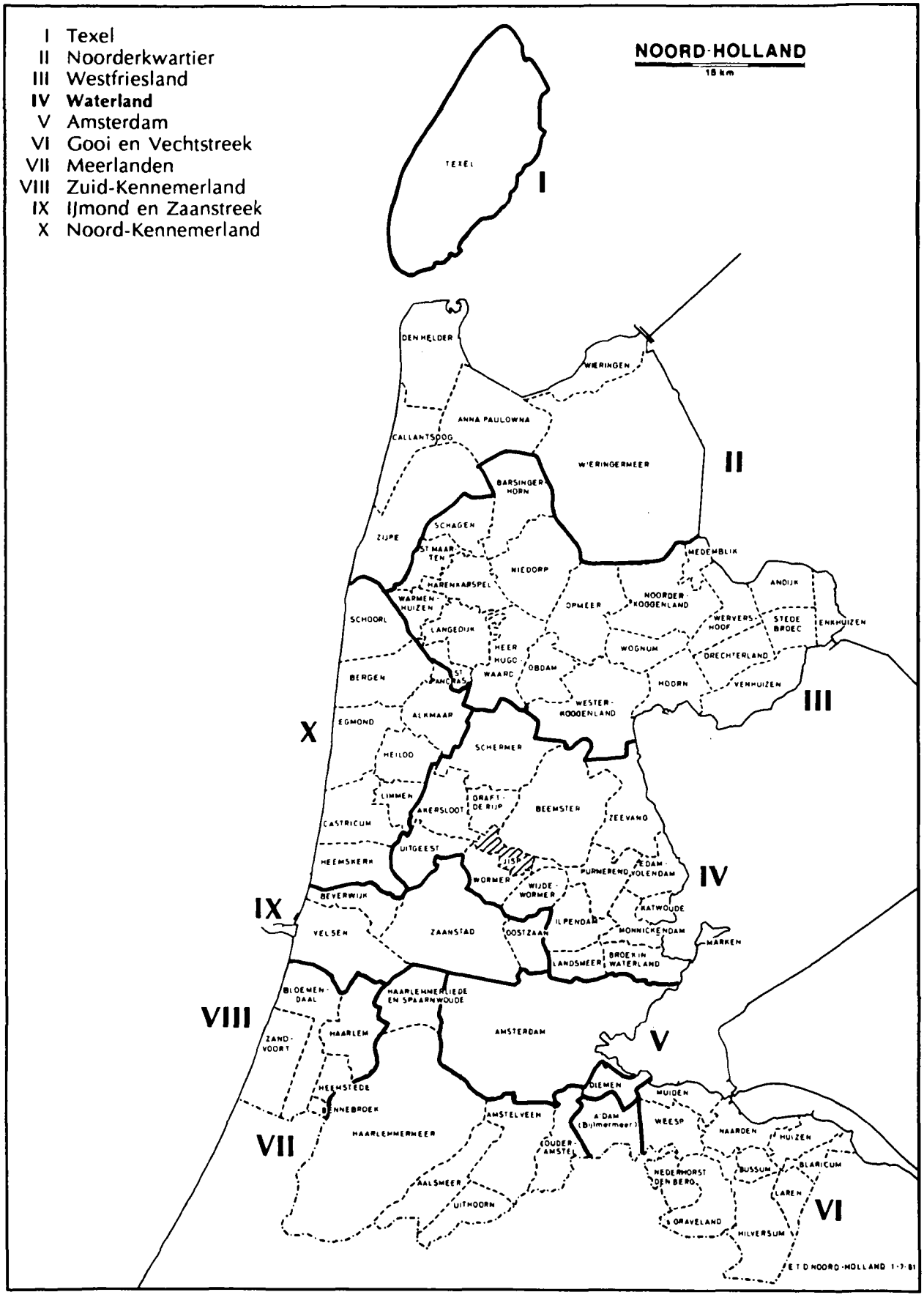

2. Gemeente Jisp in 1858

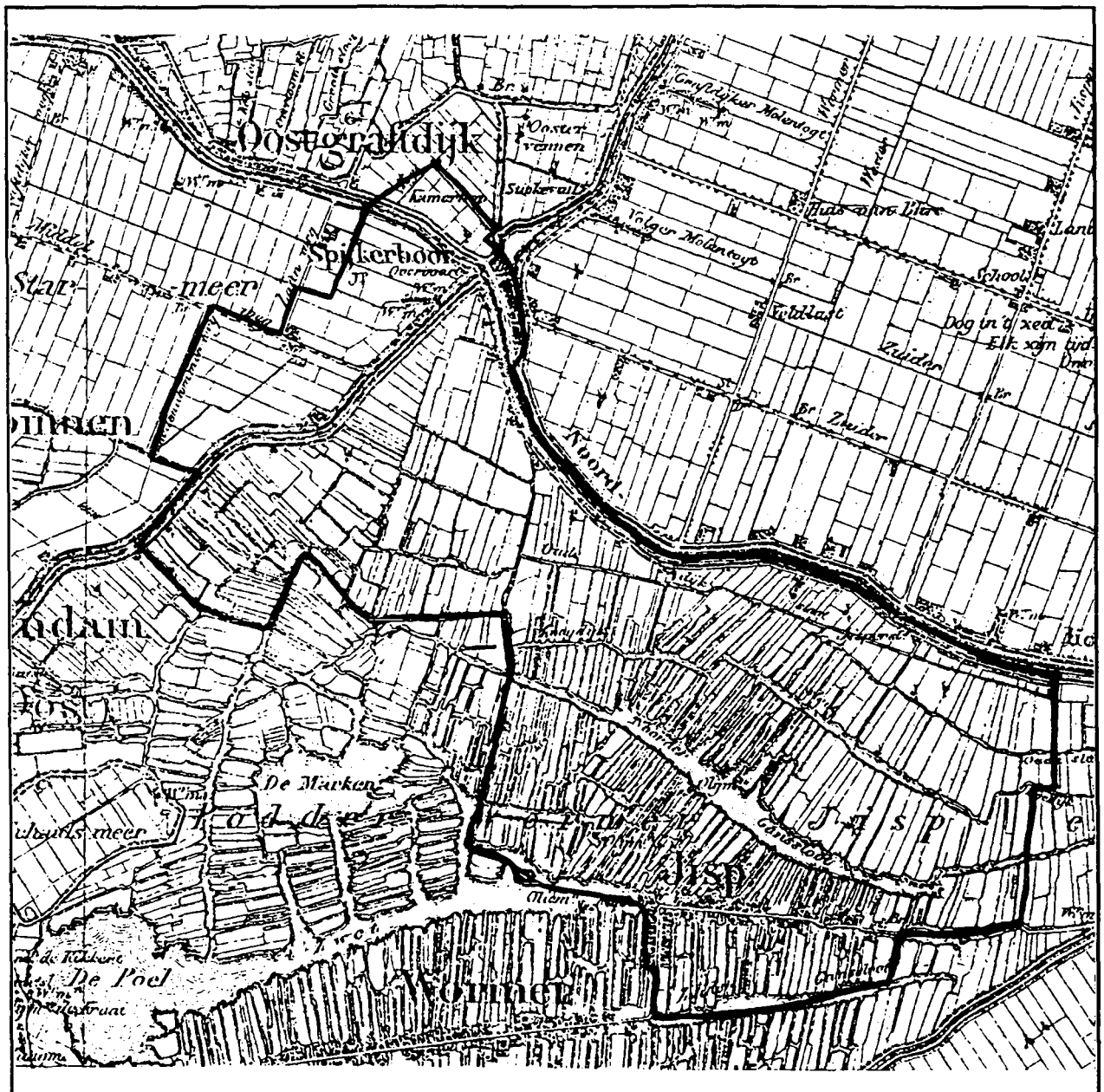

3. Gemeente Jisp in 1866

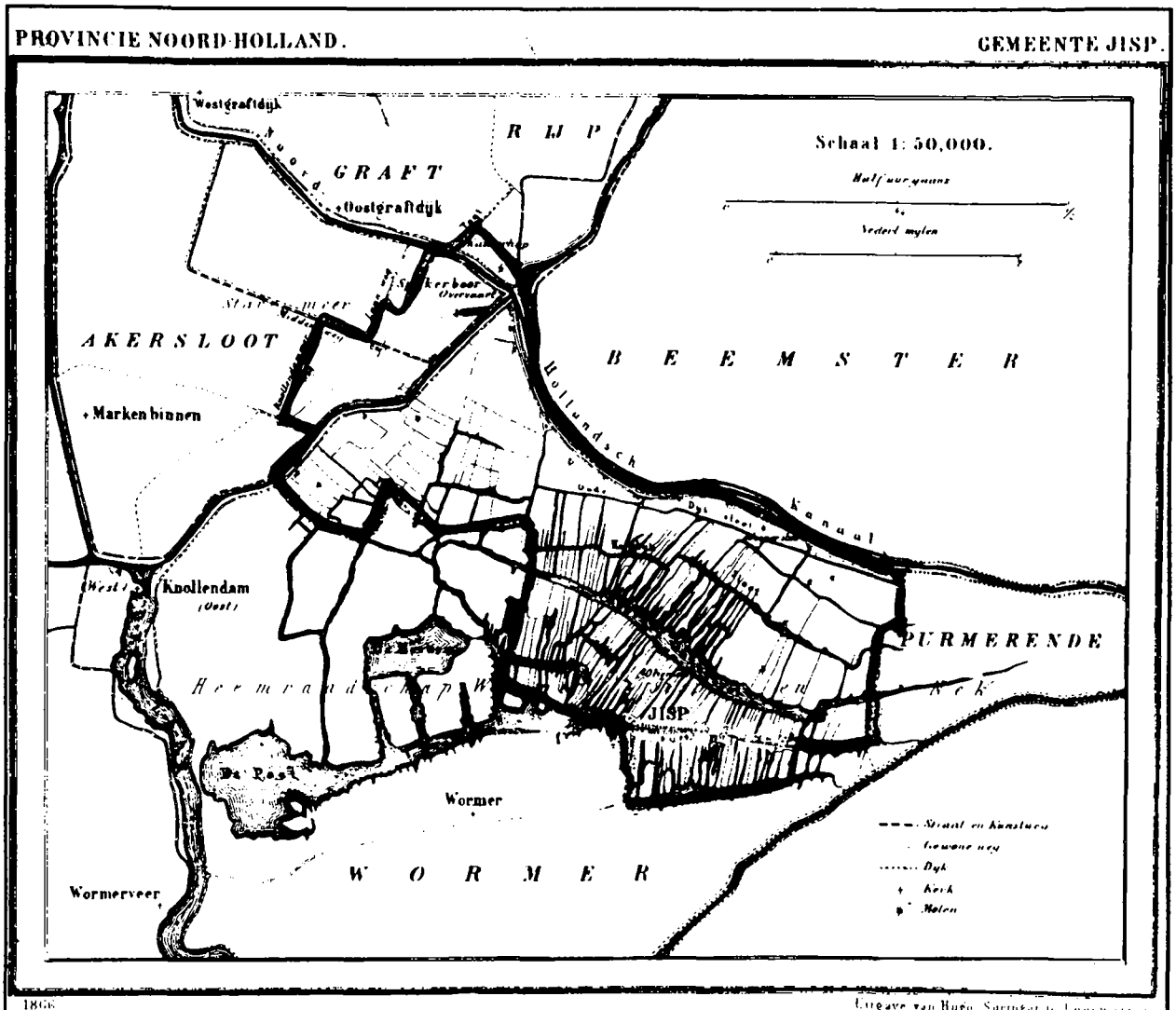

101 Bunders. 650 Inwoners

4. Gemeente Jisp rond 1900

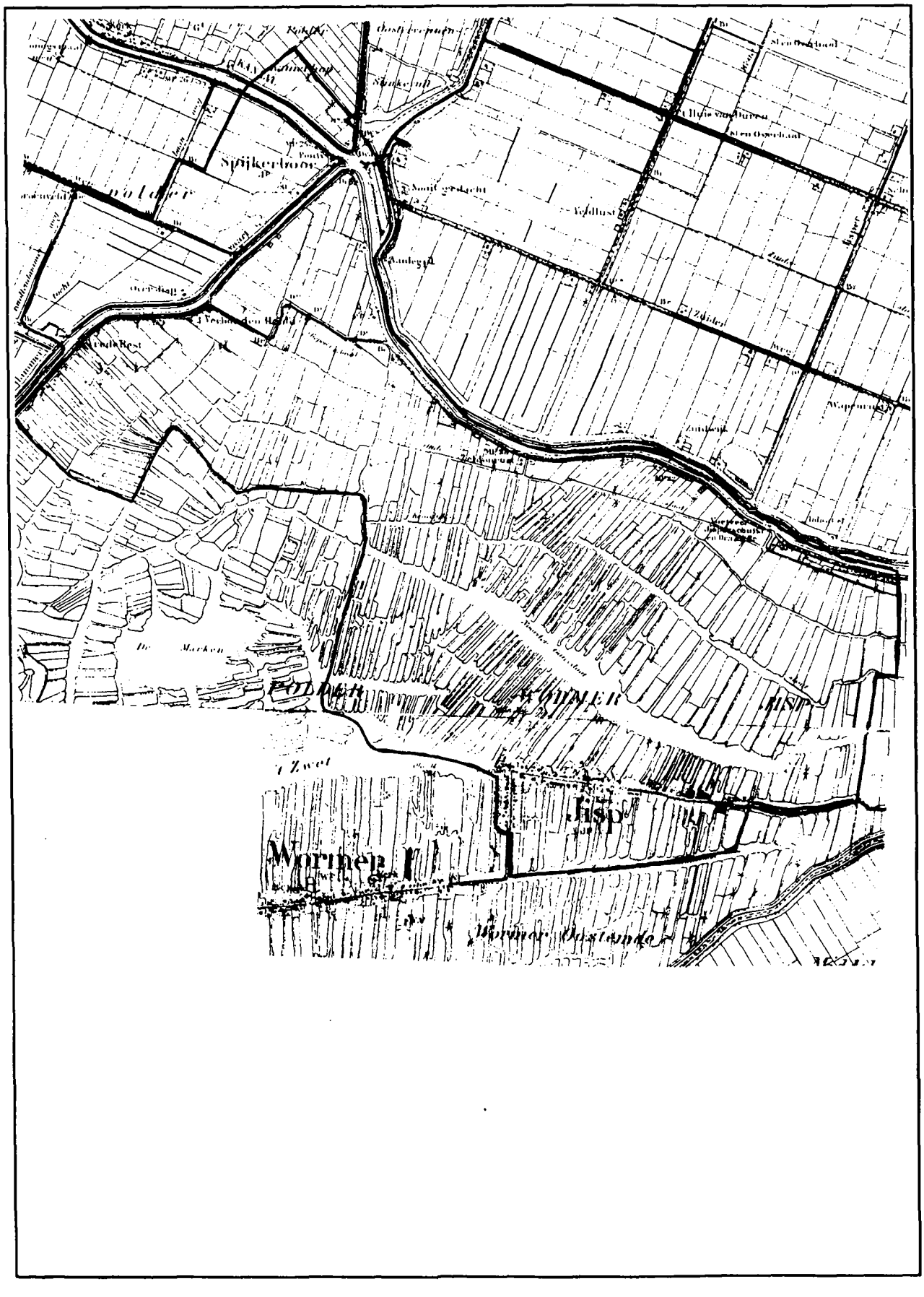

5. Gemeente Jisp in 1943

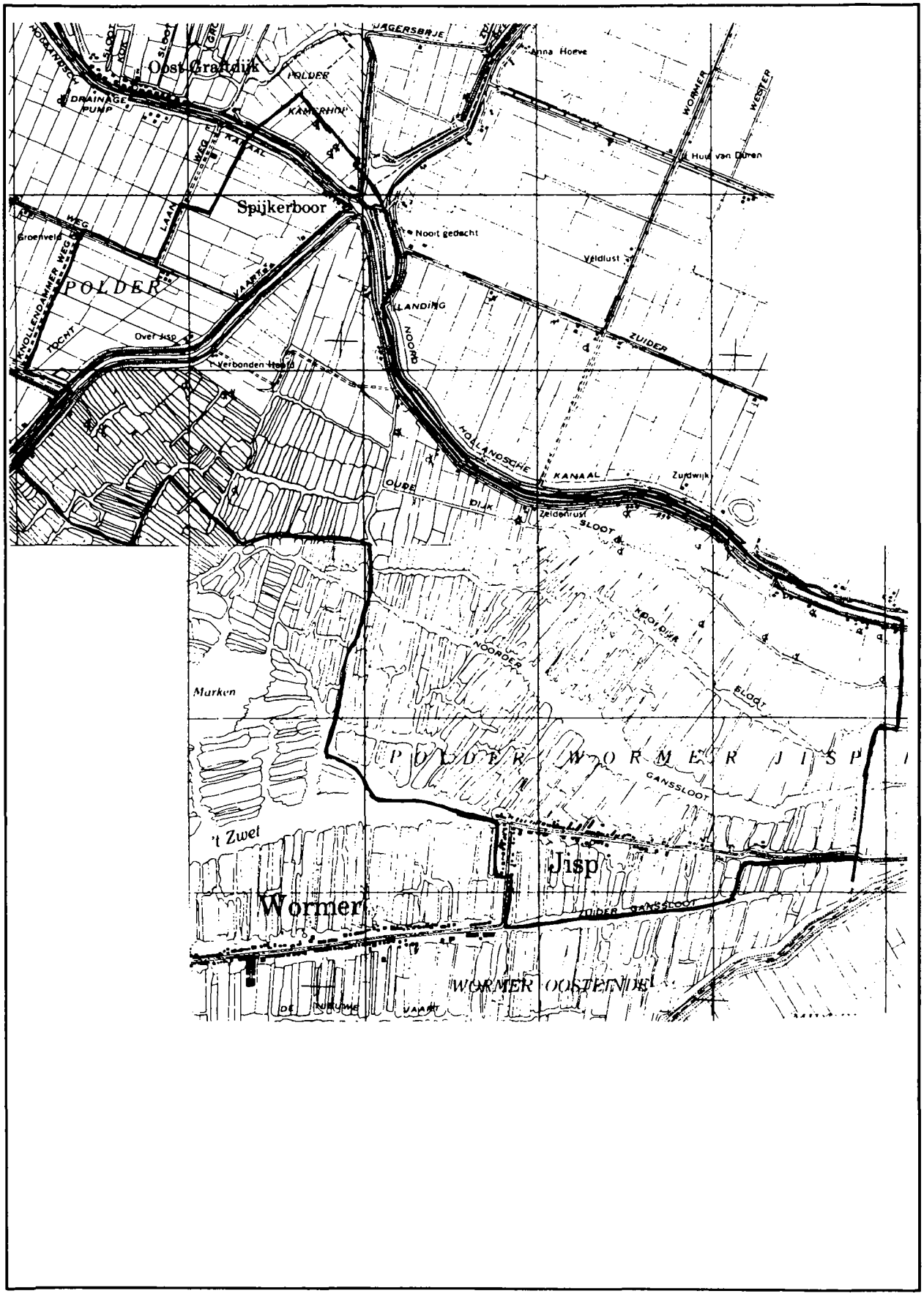

6. Gemeente Jisp in 1983

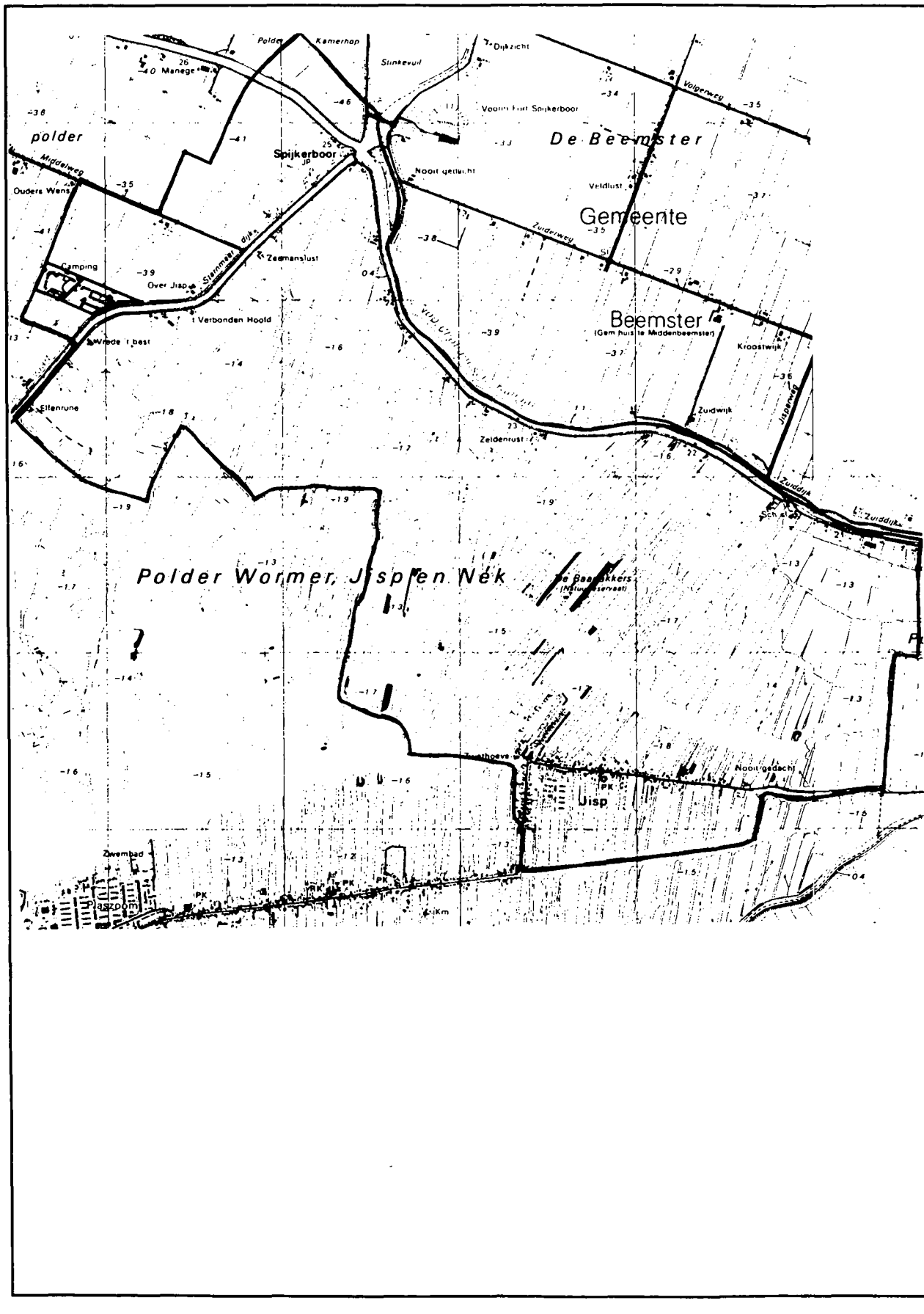

7. Landschapstypen in de gemeente Jisp

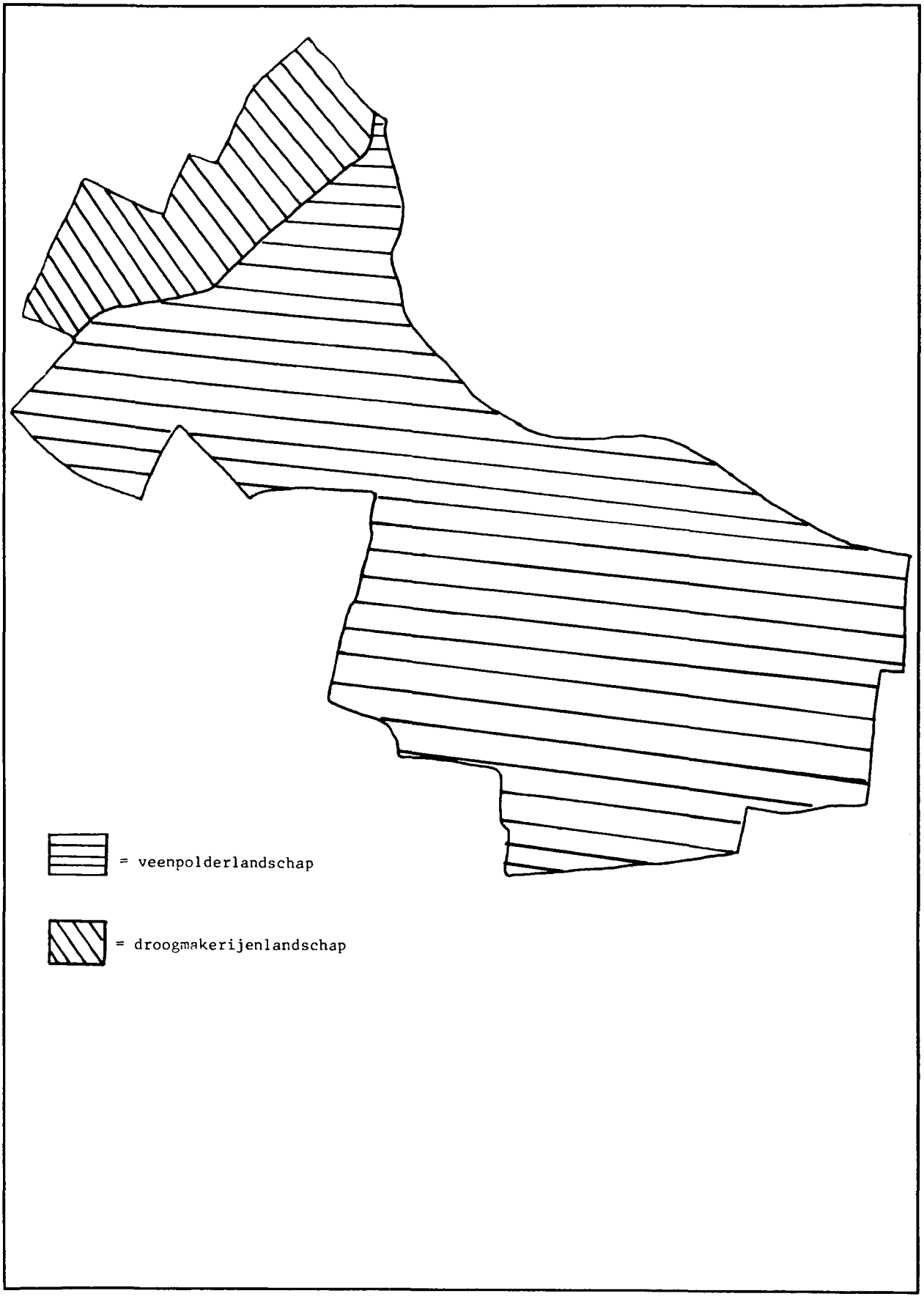

8. Landwegen in de gemeente Jisp in de periode 1850-1940 en daarna

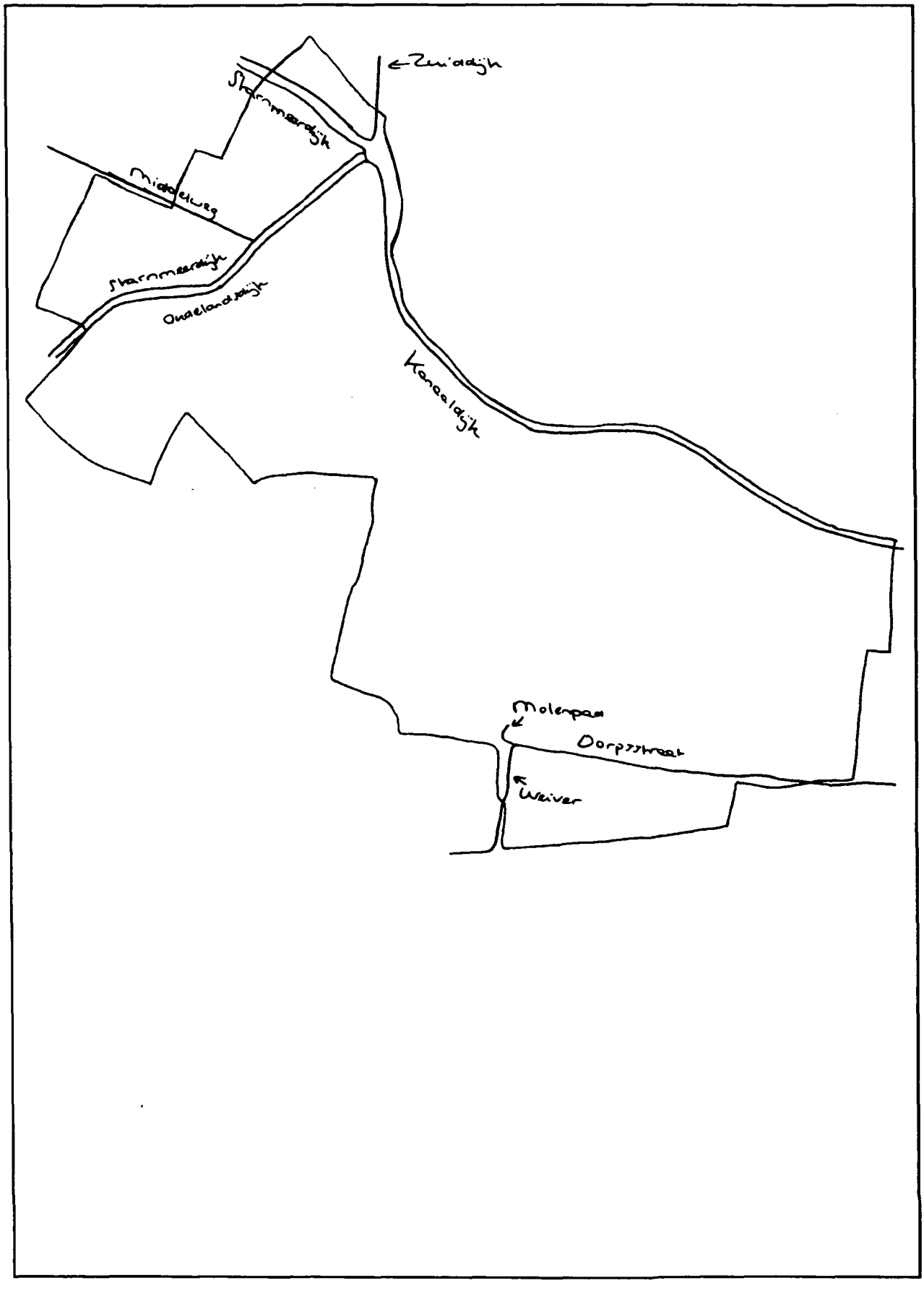

9. Hoofdwateren in de gemeente Jisp in de periode 1850-1940 en daarna

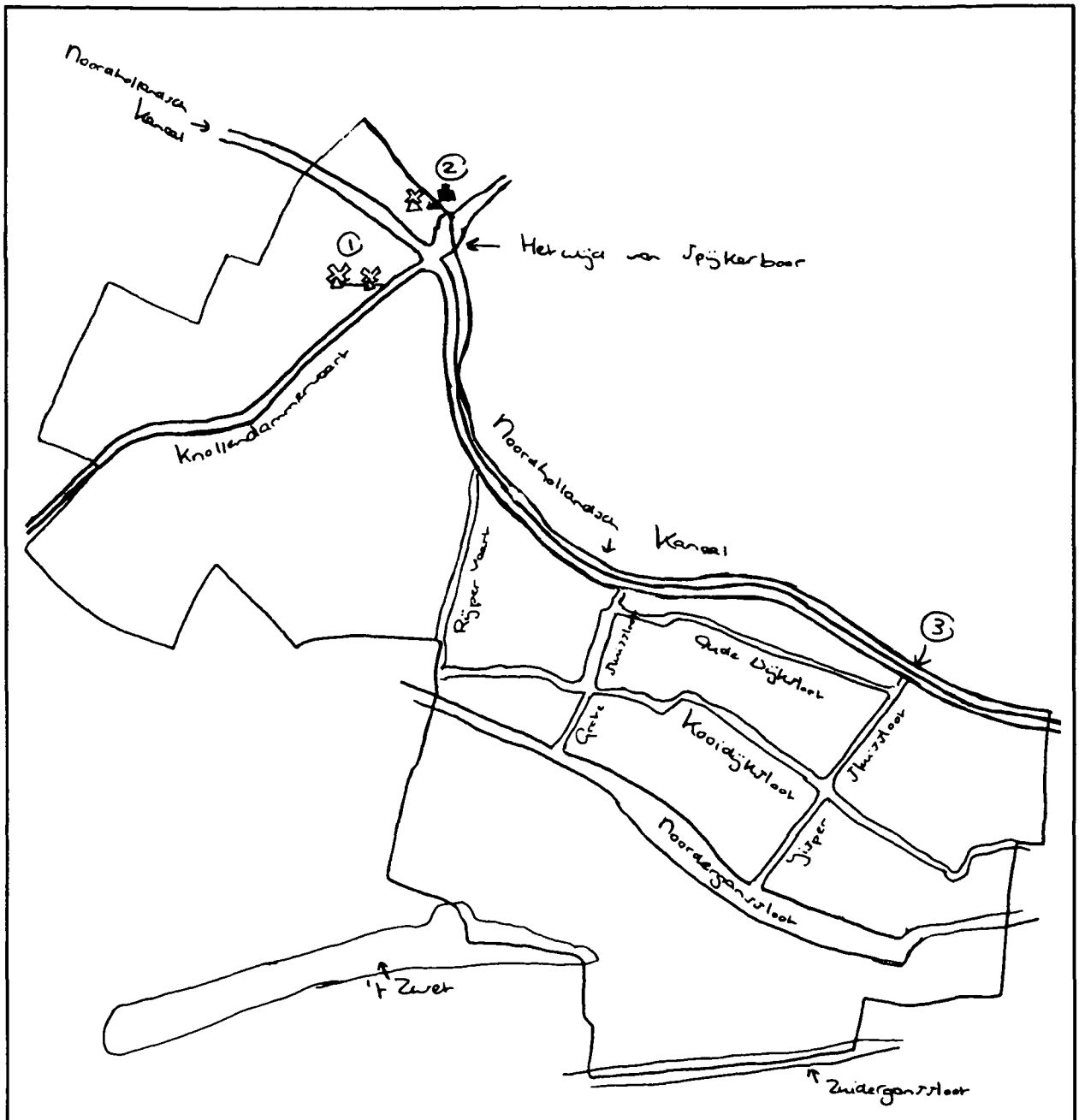

1= vml. molengang bij Spijkerboor, diende in verleden voor afwatering van Starnmeerpolder.

2= vml. molen (nu molenrestant) en motorgemaal in Polder Kamerhop.

3= Jisper-schutsluis.

10. Dijken in de gemeente Jisp in de periode 1850-1940 en daarna

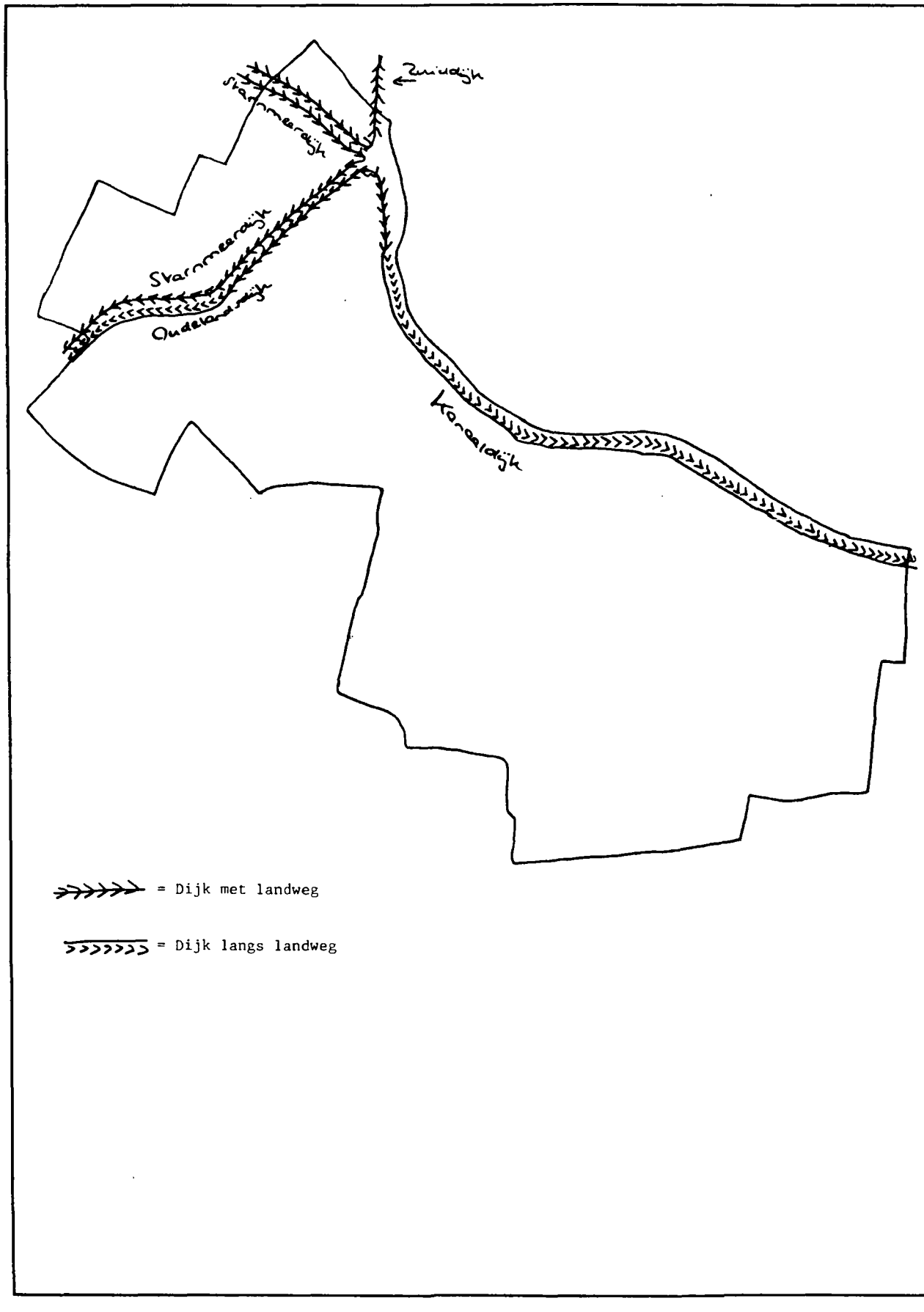

11. Plattegrond van het dorp Jisp rond 1987

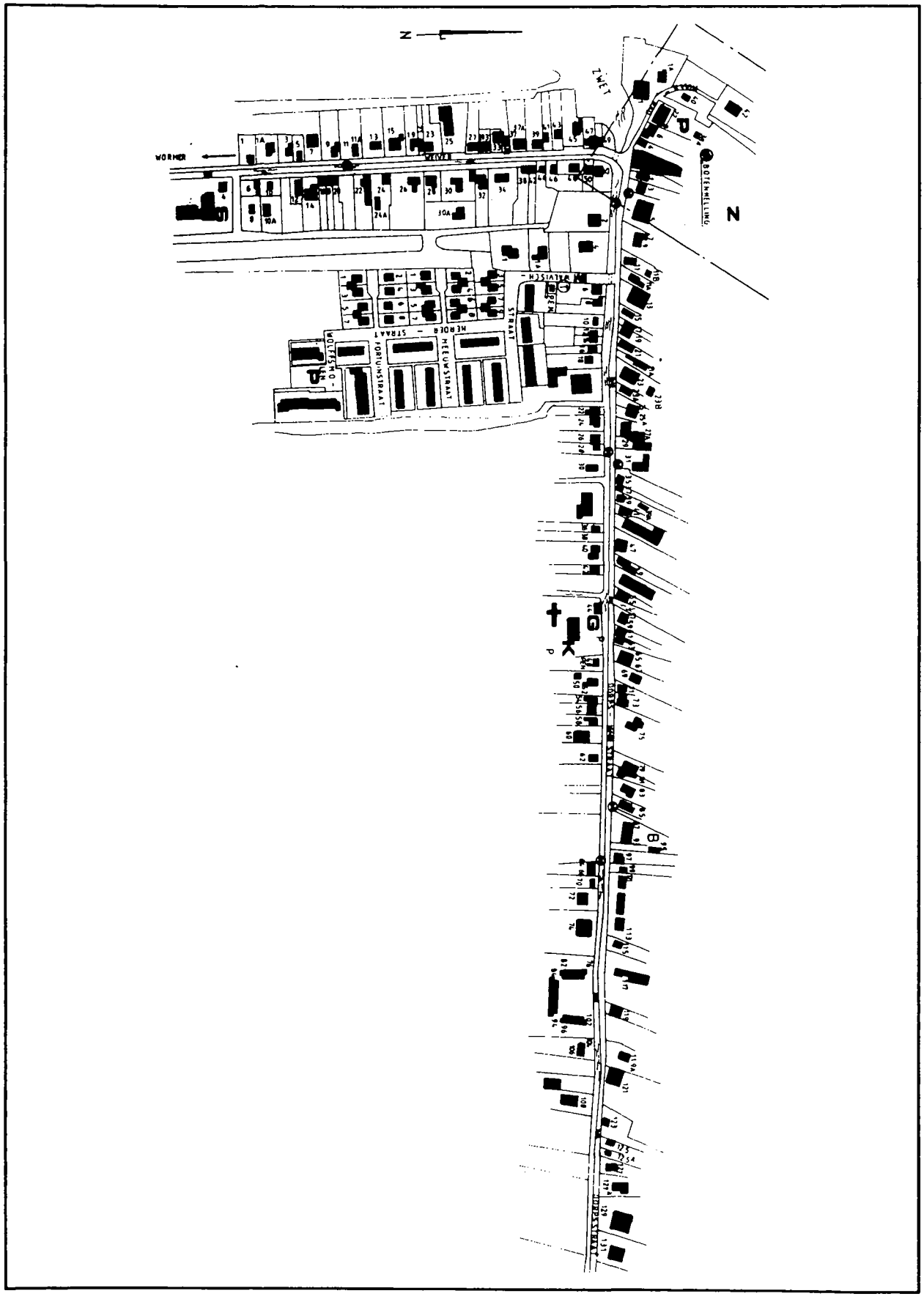

12. Plattegrond van het buurtschap Spijkerboor rond 1987

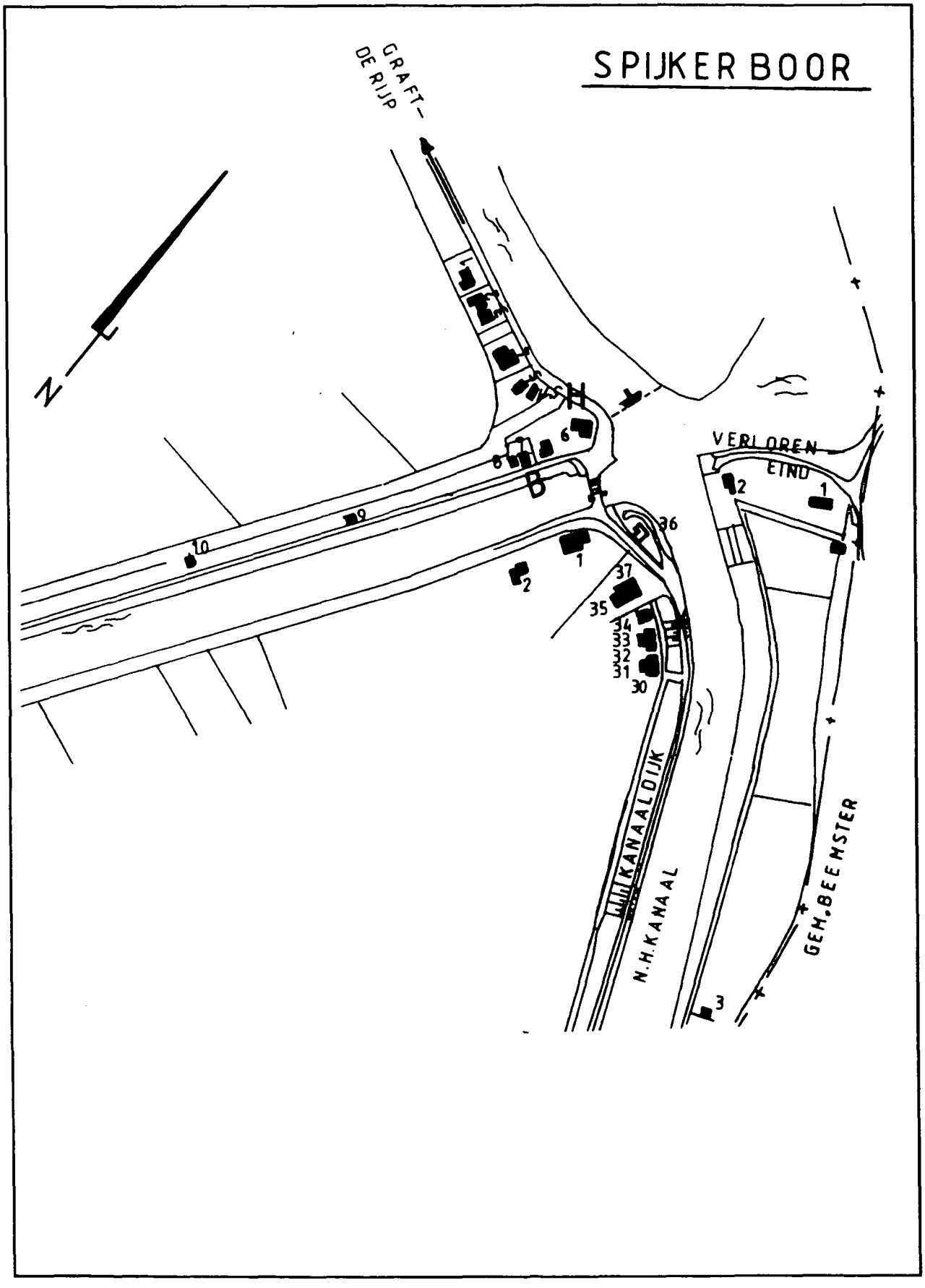

Register

Gemeente Jisp/Jisp

001	Dorpsstraat 2	Villa	8482
002	Dorpsstraat 4	Villa	8483
003	Dorpsstraat 5	Boerderij	8484
004	Dorpsstraat 6	Woonhuis	8485
005	Dorpsstraat 7; 9	Villa	8486
006	Dorpsstraat 13	Boerderij	8487
007	Dorpsstraat 21	Woonhuis	8488
008	Dorpsstraat 22	Woonhuis	8489
009	Dorpsstraat 23	Boerderij	8490
010	Dorpsstraat 32; 34	Woonhuis; atelier	8491
011	Dorpsstraat 35	Woonhuis	8492
012	Dorpsstraat 36	Woonhuis	8493
013	Dorpsstraat 37	Woonhuis	8494
014	Dorpsstraat 45	Onbekend	8495
015	Dorpsstraat 46	Kerkhof	8496
016	Dorpsstraat 47	Woonhuis	8497
017	Dorpsstraat 53	Boerderij	8498
018	Dorpsstraat 55	Ophaalbrug	8499
019	Dorpsstraat 57; 59	Woonhuis	8500
020	Dorpsstraat 60	Boerderij	8501
021	Dorpsstraat 62	Woonhuis	8502
022	Dorpsstraat 65; 67	Woonhuis	8503
023	Dorpsstraat 66	Woonhuis	8504
024	Dorpsstraat 75	Pastorie	8505
025	Dorpsstraat 123	Dijkwoning	8506
026	Dorpsstraat 129	Boerderij	8507
027	Dorpsstraat 131	Woonhuis	8508
028	Molenpad 2	Cafe	8509
029	Molenpad 14	Boerderij	8510
030	Weiver 15	Woonhuis	8511
031	Weiver 27	Woonhuis	8512
032	Weiver 28	Woonhuis	8513
033	Weiver 39	Woonhuis	8514

Gemeente Jisp/Spijkerboor

034	Oudelandsdijk 1	Boerderij	8515

Gemeente Jisp/Buitengebied

035	Broekdijk ong.	Weidemolen	8516
036	Kanaaldijk 4	Boerderij	8517
037	Kanaaldijk 13	Boerderij	8518
038	Kanaaldijk 20	Woonhuis	8519
039	Kanaaldijk 23	Landarbeiderswoning	8520
040	Kanaaldijk 25	woonhuis	8521
041	Kanaaldijk 27	Boerderij	8522
042	Oudelandsdijk 3	Woonhuis	8523
043	Oudelandsdijk 4	Woonhuis	8524
044	Oudelandsdijk 8	Boerderij	8525
045	Oudelandsdijk 9	Woonhuis	8526
046	Oudelandsdijk 10	Boerderij	8527
047	Oudelandsdijk bij 13	Weidemolen	8528
048	Oudelandsdijk bij 13	Weidemolen	8529
049	Zuiddijk 16 bij	Motorgemaal	8530

Colofon

Uitgave
Provinciaal Bestuur van Noord-Holland
Dreef 3, 2012 HR Haarlem
telefoon 023 - 14 31 43

Samenstelling
mw. drs. N.C. van Goor
Afdeling Cultuur en Educatie, cluster Monumentenzorg
Dienst Welzijn, Economie en Bestuur

Vormgeving, zetwerk en drukwerk
Bureau Grafische Produktie
Centrale Bestuursdienst

Oplage
200 exemplaren

Haarlem, oktober 1993